

УДК 75.058:726(477.82)"17/18"

DOI: 10.30838/J.BPSACEA.2312.261218.96.454

АРХІТЕКТУРНО-МИСТЕЦЬКІ ЗАСОБИ ВИРАЗНОСТІ У ХРАМОВОМУ БУДІВНИЦТВІ ВОЛИНИ XVII-XVIII ст.: АНАЛІЗ ХУДОЖНЬО- ДЕКОРАТИВНИХ РОЗПИСІВ

ЛЕСИК-БОНДАРУК О. О., канд. арх., доц.

Кафедра образотворчого мистецтва, Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки, пр. Воли, 12, Луцьк, Україна, тел. +38 (050) 716-57-78, e-mail: O_Bondaruk@ukr.net, ORCID ID: 0000-0003-1460-2101

Анотація. Стаття присвячена дослідженню художньо-декоративних розписів православних та католицьких храмів Волині XVII-XVIII століть. Проаналізовано загальні тенденції розвитку волинського храмового живопису цього періоду, його сюжетні, композиційні, колористичні, стильові особливості, дано характеристику орнаментики та декоративного оздоблення волинських церков та костелів. Порушено питання регіональних особливостей волинського монументального храмового живопису та його приналежності до окремої волинської живописної школи.

Ключові слова: храм, церква; костел; собор; розпис; монументальний живопис; сюжет; композиція; колорит; вітвар; портрет; орнамент; декорування

АРХИТЕКТУРНО-ХУДОЖЕСТВЕННЫЕ СПОСОБЫ ВЫРАЗИТЕЛЬНОСТИ В ХРАМОВОМ СТРОИТЕЛЬСТВЕ ВОЛЫНИ XVII-XVIII вв.: АНАЛИЗ ХУДОЖЕСТВЕННО-ДЕКОРАТИВНЫХ РОСПИСЕЙ

ЛЕСИК-БОНДАРУК О. А., канд. арх., доц.

Кафедра изобразительного искусства, Восточноевропейский национальный университет имени Лесы Украинки, пр. Воли, 12, Луцк, Украина, тел. +38 (050) 716-57-78, e-mail: O_Bondaruk@ukr.net, ORCID ID: 0000-0003-1460-2101

Аннотация. Статья посвящена исследованию художественных декоративных росписей православных и католических храмов Волыни XVII-XVIII веков. Проанализированы общие тенденции развития волынской храмовой живописи данного периода, его сюжетные, композиционные, колористические, стилевые особенности, дана характеристика орнаментики и декоративной отделки волынских церквей и костелов. Поднят вопрос региональных особенностей волынской монументальной храмовой живописи и ее принадлежности к отдельной волынской живописной школе.

Ключевые слова: храм; церковь; костел; собор; роспись; монументальная живопись; сюжет; композиция; колорит; алтарь; портрет; орнамент; декорирование

ARCHITECTURAL AND ART MEANS OF EXPRESSION IN VOLYN TEMPLE CONSTRUCTION OF XVII-XVIII CENTURIES: ANALYSIS OF ART AND DECORATIVE PAINTINGS

LESYK-BONDARUK O. O., Cand. Sc. (Arch.), Ass. Prof.

Architecture Department, the Eastern European University named after Lesya Ukrainka, Voli av., 12, Lutsk, Ukraine, tel. +38 (050) 716-57-78, e-mail: O_Bondaruk@ukr.net, ORCID ID: 0000-0003-1460-2101

Summary. Given article is dedicated to research of art and decorative paintings of Volyn region orthodox and catholic temples of XVII-XVIII centuries. The article analyses the general tendencies of Volyn temple art development of this period, its narrative, compositional, coloristic and style peculiarities; ornaments and decorations of Volyn churches and cathedrals have been studied. The author raises an issue of regional peculiarities of Volyn monumental temple paintings and its belonging to a separate Volyn painting school.

Keywords: temple; church; cathedral; minster; painting; monumental painting; motif; composition; colour; altar; portrait; ornament; decoration

Важливий засіб мистецької виразності храмів - як дерев'яних, так і кам'яних - це настінні художньо-декоративні розписи. Вони включають монументальні настінні розписи, станковий живопис ікон та портретів, орнаменти.

У досліджуваній період настінним розписам храмів властиве певне зниження характе-

ру монументальності та піднесеності. На зміну їм приходять декоративність із ліризмом образів. Значного поширення набувають сюжети «Страшного суду», в яких найяскравіше проявляється народний дух. Біблійних героїв, міфологічні образи художники наближають до земного життя, зображуючи їх звичайними людьми (храми та церкви населених пунктів

Низькиничі, Камінь-Каширський, Грудки, Качин, Доротище, Коршів, Шепель, Згорани). Окремі сцени цих розписів за традицією обведені вузькою смужкою декору. Сюжети настінного живопису підпорядковані площині стіни храму. Незалежно від тематики, характеру настінне малювання було органічною частиною інтер'єру.

Характерно, що в першу чергу оздоблювався центральний неф сценами страстей. Бабинець розписувався сюжетом «Страшного суду», а вівтар - на теми Євангелія (Лудин, Корець, Доротище, Грудки).

У сценах «Страшного суду» малярі Волині намагаються віддзеркалити народне життя. Центром композицій стають не канонічні моменти, а зображення самих грішників та покарань за земні гріхи. Сцени «Страшного суду» набувають реального життєвого змісту з відображенням різних сторін життя простих людей. Кару отримують ті, хто гнобить народ. Важливо зазначити, що таке трактування «Страшного суду» малярами Волині мало подібні вирішення в роботах майстрів Поділля, Київщини, Буковини [5; 9].

На початку XVIII століття конкретизація образів грішників посилюється. Картини стають свого роду кодексом народної моралі. Грішників зображають оголеними з написами їхніх гріхів (Згорани, Голоби). При цьому образи демонів порівняно з тематикою «Страшного суду» втрачають займається низка науковців [5; 7; 10; 11]. Аналіз іконопису, портретного живопису в регіоні Західної України проведено в глибоких дослідженнях П. М. Жолтовського, В. А. Овсійчука та В. І. Свенцицької [4; 6; 9].

Характеристика волинських ікон та портретів XVII - XVIII ст. висвітлюється в працях П. О. Білецького, В. Щерба-ківського, І. Дацюк, Я. Я. Бондарука, О. Сидора, О. Соловка та ін. [1-3; 10; 11; 14].

Завдяки волинським творам виникли перші уявлення про український іконопис XVI-XVII ст., який має характерні риси національної школи у колі тих народів, що входили сферу впливу візантійської культури [4; 8].

Своєрідна манера письма темпераментного живопису малярів Волині дозволяє виділити їх в індивідуальну мистецьку школу з характерними рисами монументальності, образності та

тісного переплетення з канонічними традиціями мистецтва візантійського, давньоруського та західноєвропейського.

З об'єктивних причин у цей час малярство обслуговує переважно потреби церкви. Фактично, ікона перетворюється на малярську картину релігійного змісту [9; 11]. Диктовані служителями церкви сюжетні обмеження спонукали художників до пошуків різноманітних образних вирішень одних і тих же іконографічних завдань. У волинському малярстві спостерігаються нові течії, тлумачення у розумінні мистецьких ідеалів, що передусім зумовлено гуманістичними тенденціями епохи Ренесансу. В цілому українське церковне малярство того часу також уникає абстрагованого від життя схематизму [7].

Волинські майстри вводять у структуру іконописних творів елементи портрета, пейзажу, натюрморту, побутового жанру. Втрачається умовність персонажів, застосовується світлотіньове моделювання форми та композиційно-просторова побудова сюжету. Незважаючи на певну скромність палітри волинських художників (вохра, індиго, хром, кіновар, чорна фарба), вони досягали значного кольорового багатства, відступаючи від середньовічних правил локально-кольорних плям, і святий Георгій зображався у вигляді пішого воїна або вершника. Ікони святого Георгія у лицарських шатах зі списом у руках, що сперся на щит, мають досить лаконічні композиції, стриману кольорову гаму. У зображеннях святого Георгія-Переможця, який сидить на вороному коні і списом вбиває змія (символ сатани), досить динамічна кольорова гама одягу здебільшого вирішена яскраво-червоними кольорами («Георгій-Переможець» сс. Твердині, Дубечне, Ставки, Верхнів, «Святий Георгій» сс. Михайлівка, Новосілки, Гірка Полонка, «Юрій Змієборець» с. Бобли).

Еволюція живопису ікон зумовлена розвитком іконостасів. Із часом іконостаси збільшуються за розмірами, яруси виростають переважно вгору, рідше - вишир. В іконостасах, як чисто декоративних композиціях, що викликали захоплення своїми розмірами та багатством оформлення, невід'ємним елементом були ікони. Послідовність розміщення ікон (образів) в іконостасі така: перший ряд займають так звані намісні ікони, над ними - ряд празникових, тобто святочних ікон

(для дванадцяти головних свят), третій ярус - ряд апостолів, над якими розміщені зображення пророків, і останній, верхній ярус, присвячується образам мучеників та інших святих. Композицію завершує хрест зі скульптурним розп'яттям, розміщений зверху над іконостасом. Характерна риса волинських церков - те, що над Царськими вратами розміщується ікона Почаївської Божої Матері.

У багатьох іконах зазначеного періоду відчувається гармонійна злагодженість кольорової гами, віддається перевага кольорам із вишуканими відтінками холодної тональності, моделюванню форми за допомогою світла і тіні [9].

Невід'ємним атрибутом художнього оформлення інтер'єрів храмів були портрети фундаторів, знатних людей. Зображення засновників вводили до композицій ікон (ікона «Покрови» с. Фусів). Як правило, портрети фундаторів малювались після їх смерті. Портрети, при великій індивідуальності образів, позначені суворістю загального настрою, стриманістю (в Устенському Другому, Шурині, Штуні, Шепелі, Підбереззі, Лудині). Стилiстична особливiсть волинського рослинного орнаменту полягає у зображенні великих квітів на стеблах із листочками. Популярні також листки, стебла та грона винограду.

Шрифтовий (епіграфічний) орнамент відомий ще із часів стародавніх цивілізацій. Єгипетські та китайські ієрогліфи, арабська в'язь вважались не лише письмовою інформацією, а й декором. Якщо напис або цифри побудовані так, що виконують одночасно інформаційну і декоративну роль, їх називають шрифтовим орнаментом. Виконуючи подвійну роль, вони стають історично цінними, бо доносять пряму інформацію до майбутніх поколінь.

У волинських храмах шрифтовий орнамент зустрічається переважно в костелах у поєднанні написів із геометричним або рослинним орнаментом (Луцьк, Дубно, Голоби, Олика).

До змішаного виду орнаменту входять елементи різних видів: геометричного, рослинного, шрифтового. У змішаних орнаментах стилізація рослинних форм поєднується з геометричними, з емблемами, з написами пам'ятних дат тощо (церкви в Корці, Верхах, костели в Луцьку, Полонному, Дубно).

Невід'ємний атрибут інтер'єрів храмів - церковна одежа (ризи, плащаниці, рушники). Церковні ризи (облачення) вишивають золотом і сріблом. Троїцький жіночий монастир у м. Корець і до нашого часу залишається одним із найбільших центрів із вишивання церковних риз не лише в Україні, а й в усіх країнах СНД. Подібно до церковних вишивок виконувались і рушники, які призначались для оздобу образів. На Волині існує звичай прикрашати вишиваними рушниками образи незалежно від того, поміщені вони в рами чи ні. Подібними рушниками оздоблюються й хрести у храмі. Орнаменти виконуються переважно червоними.

Серед монументальних розписів мурованих храмів домінуюче місце посідає живопис костелів. Він виконувався переважно у стилі бароко. В цей час у польському монументальному живописі панує зверненість до помпезності та ілюзорної віртуозності виконання. Провідниками цього творчого напрямку були вихованці римсько-болонської художньої школи [5].

Масштабністю та декоративним чуттям позначені розписи костелу в м. Олика, виконані у другій половині XVII століття. Живописністю та свіжістю колориту виділялись розписи костелу єзуїтів у Луцьку та костелу бернардинців у м. Дубно. Легко написану на склепінні ясну синь неба пожвавлювали постаті святих та ангелів, доповнюючи глибинний простір храмів.

На початку XVIII століття на Галичині виникає один із значних осередків монументального ілюзійністичного живопису, який був тісно пов'язаний з мистецькими течіями Польщі [5; 9]. Розписи костелів у Берестечку, Голобах, Корці, Полонному знайшли певну реалізацію цієї мистецької течії в храмових спорудах Волині. Інтер'єри значно змінюють вигляд шляхом збагачення їх ілюзорними арками, колонами, обрамленням порталів. Костел у Полонному мав розпис плафона, в якому над реально існуючими стінами мальовничо був виконаний новий ярус із колонами. Завдяки цьому простір нефа ілюзорно збільшувався.

У другій половині XVIII століття у розвитку настінного живопису Волині спостерігаються принципові стилістичні зміни. Так, розпис бічних нефів костелу в Дубровиці

періоду розвинутого бароко характеризується прагненням до реалістичного трактування образу людини та пейзажу, який служить при цьому фоном. Митці зосереджують увагу на повітряній перспективі та колориті.

Протягом XVII-XVIII століть іконопис залишається основним видом живопису. Його провідна роль зумовлена змістом української культури, яка мала релігійне забарвлення. Дослідженням монументального та станкового живопису XVII-XVIII ст. у храмах Волині застосовуючи широку розтяжку кольору. Ці ознаки притаманні більшості наявних нині творів волинського малярства XVII-XVIII ст. в тому чи іншому поєднанні. В цьому переконають ікони «Христос», «Старозаповітна Трійця», «Богоматір», численні зображення св. Миколая, Георгія Змієборця, Онуфрія та інших святих.

Яскравий приклад просторової композиції, пластичного моделювання форми з індивідуальним, навіть портретним трактуванням ликів святих являє собою «Спас» (Камінь-Каширський). Майстерність виконання образу Христа ставить цей твір у число найкращих досягнень не лише волинського, а й українського живопису першої половини XVII століття [3].

В образах Христа зникає колишня умовність, замість аскетичності та суворості вираз обличчя трактується доброзичливим, навіть ліричним. В іконах відчувається певна м'якість силуетів, продумана композиція багатофігурних сцен, колорит, що підтверджує ренесансний мистецький прогрес.

Для митців цього періоду властиво ілюзорно відтворювати навколишній світ. Вони відмовляються від традиційних умовностей зображення архітектурного фону та символіки у візантійській іконографії. Колорит стає інтенсивним («Юрій Змієборець», с. Бобли), або наближається до нейтральної гами сіруватих чи коричневих тонів («Архангел Михаїл», с. Береськ), що нагадує середньовічні фрески.

Образ св. Онуфрія був одним із найоригінальніших явищ українського іконопису згаданого періоду [13]. Кращі зображення Онуфрія походять із Волині та Галичини [4; 9]. На волинських іконах Онуфрій зображений навколішки під час молитви. Твори майстрів із сюжетом «пустельника» близькі за стилістичним вирішенням, але мають незначні

розходження в іконографії, колориті та композиції («Пустельник Онуфрій» с. Новосілки, «Причащання св. Онуфрія» с. Михнівка, «Святий Онуфрій» с. Ставки).

Популярним був святий мученик Георгій, якого, за традицією, вважали покровителем воїнства і самого візантійського імператора [12].

Найчастіше у волинському іконописі колориту. Обличчя малюють благодушними, оживленими легкою усмішкою (портрети Домашевських із Почаївської Лаври, портрети Беати Костелецької та Костянтина Острозького з Острога). Протягом XVII-XVIII століть зберігаються різновиди портретного жанру, а саме призначення творів до певної міри зумовлює їх стилістичне вирішення. Зв'язок професійного живопису з образотворчим фольклором надає своєрідності та національної виразності портретам. Крім мистецьких якостей, старовинні українські портрети цінні великою правдивістю відтворення антуражу. Килими, зброя, одяг цього періоду документально зафіксовані.

Волинські портрети, як і більшість аналогічних творів українського мистецтва, дістали назву «парсуни» [1].

Красу суцільних барвистих розписів, ікон та портретів підсилювали орнаменти. Як правило, вони розташовувались у нижній частині стіни на висоті людського зросту. В іконах та портретах орнаменти виконувались по периметру зображення. Їх колорит, стилістика завжди підпорядковувались колориту й стилю сюжетних розписів ікон чи портретів.

В оздобленні храмів зустрічаються орнаменти таких видів: геометричний, рослинний, шрифтовий та змішаний.

Геометричний орнамент найдавніший. Він складається із крапок, ліній, геометричних фігур: трикутників, квадратів, прямокутників, ромбів, кіл, багатокутників, спіралей, зигзагів, меандрів тощо. Найчастіше у розписах волинських храмів зустрічаються геометричні орнаменти з поєднанням ліній, крапок, трикутників та меандрів (церкви в Низькиничаях, Камінь-Каширському, Грудках, Качині, Дорогищах, Коршеві, Шепелі, Згоранах, костели в Олиці, Голобах, Полонному, Дубно, Луцьку, Берестечку).

Рослинний орнамент складається із форм рослинного світу: квітів, листків, плодів,

гілок, стебел, бруньок, стовбурів дерев тощо. Залежно від того, які елементи переважають в орнаменті, його називають квітковим, трав'яним, рослинно-геометризованим. Найчастіше у храмах Волині зустрічаються рослинно-геометризовані орнаменти (поєднання рослинного з геометричним) - церкви у Вільхівці, Городку, Корці, виконані чорними нитками, зустрічаються вкраплення коричневого та синього кольорів.

Настінні розписи, ікони, портрети та орнаментика у волинських храмах XVII-XVIII ст. в автентичному стані до наших днів не збереглися. Нестійкі фарби, ремонти та реставрації, соціально-економічні зміни спричинили те, що у первісному вигляді ці твори збереглися фрагментарно у небагатьох храмах. Джерелами для вивчення пам'яток народного монументального та станкового живопису в церквах та костелах Волині, окрім їх залишків безпосередньо у храмах, служать фактичні матеріали в публікаціях, оригінали та копії в музеях України, приватних колекціях.

Так, станковий настінний живопис XVII-XVIII ст. частково зберігся у дерев'яних церквах міст Лудин, Згорани, Камінь-

Каширський, Грудки, Качин, Доротище, Коршів, Шепель. Фрески, фрагменти розпису з орнаментами досліджуваного періоду залишилися у кам'яних храмах таких міст: Низькиничі, Штунь, Устенське Друге, Корець, Городок, Кисилін. Фрагменти орнаментів, розписів XVIII ст. частково збереглися в костелах міст Берестечко, Голоби, Дубно, Полонне, Корець. Живописні полотна XVII ст. костелу з Олики - у Львівській картинній галереї.

Значна кількість ікон, портретів згаданого періоду зберігаються в музеях Києва, Луцька, Житомира, Рівного, Острога, Кам'янця-Подільського, Володимира-Волинського. Так, у фондах музею Волинської ікони м. Луцька зберігається понад 180 ікон XVII-XVIII століття, у Володимир-Волинському історичному музеї - сім ікон, Рівненський краєзнавчий музей нараховує понад 30 ікон. В Острозькому краєзнавчому музеї зберігаються ікони острозьких малярів XVI-XIX ст., які нараховують понад 120 творів іконопису. Крім того, відкрито музей старовини при Острозькій академії, в якому експонуються старовинні ікони.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Білецький П. О. Портрет / П. О. Білецький // Історія українського мистецтва : у 6-ти т. – Київ : Гол. ред. Української радянської енциклопедії, 1968. – Т. 3. – С. 240–283.
2. Бондарук Я. Іконопис Острожчини XVI-XVIII ст. / Я. Бондарук // Волинська ікона: питання історії вивчення, дослідження та реставрації : тези та матеріали IV Всеукраїнської наук. конф., (Луцьк, 17–18 грудня 1997 р.) : наук. зб. – Луцьк, 1997. – Вип. 4. – 139 с.
3. Дацюк І. Волинська ікона XVII-XVIII ст.: традиції та новаторство / І. Дацюк // Волинська ікона: питання історії вивчення, дослідження та реставрації : тези та матеріали IV Всеукраїнської наук. конф., (Луцьк, 17–18 грудня 1997 р.) : наук. зб. – Луцьк, 1997. – Вип. 4. – С. 69–71.
4. Жолтовський П. М. Іконопис / П. М. Жолтовський // Історія українського мистецтва : у 6-ти т. – Київ : Гол. ред. Української радянської енциклопедії, 1968. – Т. 3. – С. 193–240.
5. Логвин Г. Н. Монументальний живопис / Г. Н. Логвин, Ф. С. Уманцев // Історія українського мистецтва : у 6-ти т. – Київ : Гол. ред. Української радянської енциклопедії, 1968. – Т. 3. – С. 154–193.
6. Овсійчук В. А. Українське мистецтво XIV - першої половини XVII століття / В. А. Овсійчук. – Київ : Мистецтво, 1985. – 168 с. – (Нариси з історії українського мистецтва).
7. Откович В. П. Народна течія в українському живопису XVII-XVIII ст. / В. П. Откович. – Київ : Наукова думка, 1990. – 96 с.
8. Свенціцька В. І. Кризь віки і канони / В. І. Свенціцька // Образотворче мистецтво. – 1988. – № 4. – С. 15.
9. Свенціцька В. І. Український живопис XVI-XVII й XVIII ст. у контексті візантійських мистецьких традицій та західноєвропейського бароко / В. І. Свенціцька // Українське бароко та європейський контекст. – Київ : Наукова думка, 1991. – С. 90–96.
10. Сидор О. Ф. Бароко в українському живопису / О. Ф. Сидор // Українське бароко та європейський контекст. – Київ : Наукова думка, 1991. – С. 173–183.
11. Сидор О. Ф. Волинське малярство XVII-XVIII століть / О. Ф. Сидор // Образотворче мистецтво. – 1988. – № 2. – С. 18–21.
12. Соловка О. Іконографія св. Юрія Змієборця на теренах Західної України в середньовічні часи / О. Соловка // Волинська ікона: питання історії вивчення, дослідження та реставрації : тези та матеріали III Всеукраїнської наук. конф., (Луцьк, 12–13 грудня 1996 р.) : наук. зб. – Луцьк, 1996. – Вип. 3 – С. 18.

13. Соловка О. Святий Онуфрій в Галицькому і Волинському іконописі / О. Соловка // Волинська ікона: питання історії вивчення, дослідження та реставрації : тези та матеріали II Всеукраїнської наук. конф., (Луцьк, 29 листопада–13 грудня 1995 р.) : наук. зб. – Луцьк, 1995. – Вип. 2. – С 56.
14. Щербаківський Вадим Українське мистецтво : Вибрані неопубліковані праці / Вадим Щербаківський. – Київ : Либідь, 1995. – 288 с.

REFERENCES

1. Biletskyi P.O. *Portret* [Portrait]. *Istoriia ukrainskoho mystetstva* [History of ukrainian art]. Kyiv: Hol. red. Ukrainskoi radiantskoi entsiklopedii, 1968, vol. 3, pp. 240–283. (in Ukrainian).
2. Bondaruk Ya. *Ikonopys Ostrozhchyny XVI-XVIII st.* [Icon painting of Ostrozhchyna of XVII-XVIII]. "*Volynska ikona: pytannia istorii, dosliddzennia ta reiestratsii vvychennia*" (Lutsk, 17 -18 grudnia, 1997). *Tezy ta materialy IV Ukrainka konferentsii "Volynska ikona"* [Thesis of II international scientific conference, dated on 17-18 December, Lutsk "Volyn Icon": the issues of history, investigations and registration of learning]. Lutsk, 1997, iss. 4, 139 p. (in Ukrainian).
3. Datsiuk I. *Volynska ikona XVII-XVIII st.: tradytsii ta novatorstvo.* [Volyn icon of XVII-XVIII century: traditions and innovations]. "*Volynska ikona: pytannia istorii, dosliddzennia ta reiestratsii vvychennia*". *Tezy ta materialy IV naukovoii konferentsii (Lutsk, 17-19 grudnia, 1997)* [Thesis of IV Ukrainian Scientific conference, dated on 17-18 December, Lutsk "Volyn Icon": the issues of history, investigations and registration of learning]. Lutsk, 1997, iss. 4, pp. 69–71. (in Ukrainian).
4. Zholtoivskyi P.M. *Ikonopys* [Icon painting]. *Istoriia ukrainskoho mystetstva* [History of Ukrainian art]. Kyiv: Hol. red. Ukrainskoi radiantskoi entsiklopedii, 1968, vol. 3, pp. 193–240. (in Ukrainian).
5. Lohvyn H.N. and Umantsev F.S. *Monumentalni zhyvopys* [Monumental painting] *Istoriia ukrainskoho mystetstva* [History of Ukrainian art]. Kyiv: Hol. red. Ukrainskoi radiantskoi entsiklopedii, 1968, vol. 3, pp. 154–193. (in Ukrainian).
6. Ovsichuk V.A. *Ukrainske mystetstvo XIV - pershoi polovyny XVII stolittia* [Ukrainian art of XIV- XVII century]. Kyiv: Mystetstvo, 1985, 168 p. (in Ukrainian).
7. Otkovych V.P. *Narodna techiia v ukrainskomu zhyvopysu XVII-XVIII st.* [Folk movement in Ukrainian painting] Kyiv: Naukova dumka, 1990, 96 p. (in Ukrainian).
8. Svetsitska V.I. *Kriz viky i kanony* [Through the centuries and canons]. *Obrazotvorche mystetstvo* [Fine arts]. 1988, no. , 415 p. (in Ukrainian).
9. Svetsitska V.I. *Ukrainskyi zhyvopys XVI-XVII y XVIII st. u konteksti vizantiiskykh mystetskykh tradytsii ta zakhidnoevropeiskoho baroko* [Ukrainian painting of XVI-XVII at XVIII century at context of Byzantine art tradition and western european barocco]. *Ukrainske baroko ta yevropeyskyi kontekst* [Ukrainian barocco and european context]. Kyiv: Naukova dumka, 1991, pp. 90–96. (in Ukrainian).
10. Sydor O.F. *Baroko v ukrainskomu zhyvopysu* [Barocco at Ukrainian painting]. *Ukrainske baroko ta yevropeyskyi kontekst* [Ukrainian barocco and european context]. Kyiv: Naukova dumka, 1991, pp. 173–183. (in Ukrainian).
11. Sydor O.F. *Volynske maliarstvo XVII-XVIII stolit* [Volyn painting of XVII-XVIII]. *Obrazotvorche mystetstvo* [Fine arts]. 1988, no. 2, pp. 18–21. (in Ukrainian).
12. Solovka O. *Ikonohrafiia sv. Yurii Zmiiebortsia na terenakh Zakhidnoi Ukrainy v serednovichni chasy* [Saint Yuriy Zmiieborets's iconography on west Ukraine territory at middle ages]. "*Volynska ikona: pytannia istorii, dosliddzennia ta reiestratsii vvychennia*". *Tezy ta materialy III Vseukrainskoi naukovoii konferentsii "Volynska ikona"* (Lutsk, 12-13 grudnia, 1996). [Thesis of III Ukrainian scientific conference, dated on 12-13 December, Lutsk "Volyn Icon": the issues of history, investigations and registration of learning]. Lutsk, 1996, iss. 3, 18 p. (in Ukrainian).
13. Solovka O. *Sviaty Onufrii v Halytskomu i Volynskomu ikonopysi* [Saint Onufriy at Halytskyi and Volyn iconography]. "*Volynska ikona: pytannia istorii, dosliddzennia ta reiestratsii vvychennia*" (Lutsk, 29 lystopada -13 grudnia, 1995). *Tezy ta materialy II Mizhnarodnoi konferentsii "Volynska ikona"* [Thesis of II International scientific conference, dated on 29 November-13 December, Lutsk "Volyn Icon": the issues of history, investigations and registration of learning]. Lutsk, 1995, iss. 2, 56 p. (in Ukrainian).
14. Shcherbakivskyi Vadim *Ukrainske mystetstvo: vybrani ne opublikovani pratsi* [Ukrainian art: not published works]. Kyiv: "Lybid", 1995, 288 p. (in Ukrainian).

Рецензент: Челноков О. В., канд. техн. наук, проф.

Надійшла до редколегії: 18.12.2018 р.